

Πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο¹ και ταξική συνείδηση

Σ' αυτό το άρθρο θέλω να εστιάσω στο πώς η μετάβαση από την τυπική στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο –ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες- έχει οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στη σύνθεση της εργατικής τάξης, στην ιδεολογία της και στους τρόπους υποκειμενοποίησής² της καθώς επίσης και στην ανάδειξη ορισμένων

¹ Τυπική και πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο είναι όροι που χρησιμοποιεί ο Μαρξ για να περιγράψει τους τρόπους με τους οποίους υφίσταται η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης και η εξέλιξη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. *Τυπική* υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο είναι η μορφή της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής που στηρίζεται στην *απόλυτη* υπεραξία, δηλαδή στην άντληση υπεραξίας διαμέσου της απλής αύξησης της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας, κατά την οποία οι αστικές σχέσεις παραγωγής μετασχηματίζουν προϋπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις με βάση τις ανάγκες του κεφαλαίου. Η *πραγματική* υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο αντιστοιχεί στον αναπτυγμένο *ειδικά* καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, εφόσον ο καπιταλισμός δεν στηρίζεται απλώς στην οικονομική εκμετάλλευση με τη μορφή της υπερεργασίας αλλά ουσιαστικά στην αγορά, στη γενικευμένη εμπορευματική παραγωγή, στη συσσώρευση του κεφαλαίου και στη συνεχή ανάπτυξη των μέσων παραγωγής και των τρόπων οργάνωσης του καταμερισμού εργασίας. Έτσι, η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο πραγματοποιείται διαμέσου της απόσπασης *σχετικής* υπεραξίας, δηλαδή της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας - διαμέσου της τεχνολογίας και της οργάνωσης της εργασίας- με αποτέλεσμα την αύξηση του πρόσθετου χρόνου εργασίας (κατά τον οποίον παράγεται η υπεραξία) και της μείωσης του αναγκαίου χρόνου εργασίας (κατά τον οποίο παράγεται ο μισθός). Το γεγονός αυτό δεν επιφέρει απλώς μια αλλαγή στον τρόπο άντλησης της υπεραξίας, αλλά οδηγεί τελικά στην κυριαρχία του κεφαλαίου σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, τόσο στη διαδικασία της παραγωγής όσο και σε όλες τις διαδικασίες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (ανανέωση της ικανότητας εργασίας) και της ανταλλακτικής αξίας (η αξία ενός οποιουδήποτε προϊόντος όταν γίνεται αντικείμενο αγοραπωλησίας). Εν ολίγοις, κατά την περίοδο της πραγματικής υπαγωγής το κεφάλαιο προσαρμόζει ολόκληρη την κοινωνία στις ειδικές του ανάγκες, την αφομοιώνει. (Σ.τ.Μ.)

² *Υποκειμενοποίηση* είναι ο τρόπος δια του οποίου ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα διαμορφώνει την ιδιαίτερη ταυτότητά του μέσα από το εκάστοτε υφιστάμενο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων. *Υποκειμενικότητα* είναι η αντίληψη που διαμορφώνει ο άνθρωπος για την πραγματικότητα χωρίς κοινωνικές διαμεσολαβήσεις, με άμεσο τρόπο, μέσω της συνείδησής του και μόνο. Έτσι, στο πεδίο της υποκειμενοποίησης, ο εαυτός (ατομικός ή συλλογικός) έτσι όπως τον αντιλαμβάνονται οι άλλοι, δηλαδή η κοινωνία εντός της οποίας διαμορφώνεται, είναι ο *κοινωνικός εαυτός*, ο εαυτός όπως ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις των άλλων. Ωστόσο, στο πεδίο της υποκειμενικότητας ο εαυτός δύναται να ιδωθεί αποκλειστικά από τη σκοπιά των αντιλήψεων του ίδιου του υποκειμένου, κυρίως ως προϊόν αναστοχασμού της κοινωνικής του ταυτότητας. Αυτή η διάκριση είναι κρίσιμη ως προς την προοπτική της κοινωνικής απελευθέρωσης και αναφορικά με τη δυνατότητα της εργατικής τάξης να συγκροτηθεί ως *επαναστατικό*

ζητημάτων σχετικά με την εργατική ταξική συνείδηση και τις προοπτικές του καπιταλισμού σε μια εποχή κοινωνικής οπισθοδρόμησης.

Το τέλος της φορντικής³ περιόδου της καπιταλιστικής βιομηχανικής παραγωγής, με τον «εργάτη-μάζα»⁴ συγκεντρωμένο σε τεράστια βιομηχανικά συγκροτήματα, όπως η FIAT Mirafiori, και η μετάβαση στο μεταφορντικό⁵ αυτοματοποιημένο εργοστάσιο, ως σημείο κορύφωσης της

κοινωνικό υποκείμενο που θα φέρει εις πέρας αυτό το απελευθερωτικό πρόταγμα. Διότι αν το κοινωνικό υποκείμενο ταυτίζεται απόλυτα με τον κοινωνικό εαυτό του, δηλαδή εάν αποδέχεται πέρα για πέρα την υπόσταση που του αναγνωρίζει η υφιστάμενη κοινωνική τάξη πραγμάτων, χωρίς δυνατότητα ανάπτυξης υποκειμενικής συνείδησης, τότε η ενσωμάτωσή του στην κοινωνία είναι πλήρης, και, κατά συνέπεια, δεν έχει τη δυνατότητα να απελευθερωθεί από αυτήν. Το ζήτημα αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία κατά την περίοδο της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. (Σ.τ.Μ.)

³ Φορντισμός είναι το παραγωγικό σύστημα που στηρίζεται στην οργάνωση του καταμερισμού εργασίας με βάση την αλυσίδα παραγωγής και την εκτεταμένη χρησιμοποίηση όλο και λιγότερο ειδικευμένης εργατικής δύναμης, με στόχο τη ραγδαία άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας και την παραγωγή μεγάλου όγκου φθηνών εμπορευμάτων που προορίζονται για μαζική λαϊκή κατανάλωση. Αυτό το οικονομικό μοντέλο κυριάρχησε στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες από τις αρχές του 20ού αιώνα έως τη δεκαετία του '70 και συνδυάστηκε με κεϋνσιανές οικονομικές πολιτικές. (Σ.τ.Μ.)

⁴ Ο «εργάτης-μάζα» είναι ένας όρος που διατυπώθηκε τη δεκαετία του '60 από τους θεωρητικούς της ιταλικής «εργατικής αυτονομίας». Σύμφωνα με αυτούς, από τη δεκαετία του '20 εμφανίζεται ένας νέος τύπος εργάτη, ο οποίος, λόγω του ειδικού συστήματος οργάνωσης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, είναι υποχρεωμένος να εκτελεί μια μηχανική, επαναληπτική, κατατεμαχισμένη και στοιχειώδη εργασία, με αποτέλεσμα να υποβιβάζεται σε εξάρτημα της μηχανής μέσα στο σύγχρονο εργοστάσιο. Έτσι, ο «εργάτης-μάζα» είναι ο τύπος εργάτη που αντιστοιχεί στο φορντικό παραγωγικό μοντέλο, που βασίζεται στην εφαρμογή της αλυσίδας παραγωγής μέσα σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες και στην ευρύτατη χρησιμοποίηση εργασίας που απαιτεί όλο και λιγότερες ειδικές γνώσεις. (Σ.τ.Μ.)

⁵ Μεταφορντισμός είναι ένας περιληπτικός όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει το παραγωγικό σύστημα που διαδέχεται τον φορντισμό στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες από τα τέλη του 20ού αιώνα και που σήμερα αποτελεί το κυρίαρχο μοντέλο παραγωγής. Σε αντίθεση με το φορντικό μοντέλο της μαζικής παραγωγής σε μεγάλες μονάδες με στόχο τη μαζική κατανάλωση, ο μεταφορντισμός, στηριζόμενος στις νέες τεχνολογίες, προωθεί τη διάλυση των μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεων, των παραδοσιακών μεγάλων εργοστασίων, την αποκέντρωση της παραγωγής, την υπεργολαβία, την έμφαση στην παραγωγή ειδικών προϊόντων που προορίζονται για συγκεκριμένες κάθε φορά ομάδες καταναλωτών, τη χρησιμοποίηση υπερεξειδικευμένης εργατικής δύναμης, την ελαστικοποίηση της εργασίας και την ανάπτυξη του τομέα

επιτάχυνσης της τάσης αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, έχει αναδιαμορφώσει το ταξικό τοπίο του καπιταλισμού. Η μακροαίωνα διαδικασία με την οποία οι αγρότες μετατράπηκαν σε βιομηχανικούς εργάτες έχει φθάσει κατά τη μεταφορντική παραγωγή στο τελικό της στάδιο. Ο μεταφορντισμός έχει επίσης συνεπιφέρει τόσο τη συνέχιση και την επιτάχυνση της ανασύνθεσης της εργατικής τάξης, κατά την οποία η εργατική δύναμη μετατοπίζεται όλο και περισσότερο από τον βιομηχανικό τομέα στον τομέα των υπηρεσιών, και έχει μετασηματίσει την παραδοσιακή μαρξιστική διάκριση μεταξύ παραγωγικής και μη-παραγωγικής εργασίας.

Η παγκόσμια τάση μετατόπισης της εργασίας από την επαρχία και τη γεωργία στις πόλεις (αστικοποίηση) έχει επιταχυνθεί τις τελευταίες δεκαετίες και επεκτείνεται από τα παραδοσιακά βιομηχανικά κέντρα (Δυτική Ευρώπη και Βόρειος Αμερική) για να καταστεί ένα παγκόσμιο φαινόμενο. Ενώ αυτή η μαζική μετανάστευση από την επαρχία στις πόλεις οδήγησε προηγουμένως στη μετατροπή ενός πολυπληθούς αγροτικού πληθυσμού σε βιομηχανικούς εργάτες, στη σημερινή εποχή αυτή η μετατροπή προσλαμβάνει δύο διακριτές μορφές. Η πρώτη είναι η συνέχιση της μετακίνησης αγροτικής εργασίας προς τα εργοστάσια - μια διαδικασία που τώρα περιλαμβάνει την Ανατολική Ευρώπη, την Ασία, τη Λατινική Αμερική και επίσης την Αφρική- η μετατροπή του αγρότη σε βιομηχανικό εργάτη, σε προλετάριο. Ωστόσο, σε αυτή την τάση πρέπει να προστεθεί μια άλλη, δυνητικά ακόμη μεγαλύτερη: τη μετακίνηση αγροτικών μαζών από τη σημερινή ερημωμένη επαρχία - υπό την επίδραση της παγκόσμιας αγοράς τροφίμων, στην οποία όλα τα πλεονεκτήματα ανήκουν στη βιομηχανία μεταποίησης αγροτικών προϊόντων- σε παραγκουπόλεις και φτωχογειτονιές, σε ταχύτητα αυξανόμενους αστικούς οικισμούς. Το δεύ-

των υπηρεσιών. Ο μεταφορντισμός συνδυάζεται με τον νεοφιλελευθερισμό και την παγκοσμιοποίηση. (Σ.τ.Μ.)

τερο κύμα αγροτών μεταναστών είναι καταδικασμένο στη χρόνια ανεργία (ή, στην καλύτερη περίπτωση, στην υποαπασχόληση), επειδή η μετανάστευσή του συμπίπτει με μια δραματική μείωση της ζήτησης ανειδίκευτης μισθωτής εργασίας σε όλο και περισσότερο αυτοματοποιημένα εργοστάσια. Παρά την αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής⁶ οι θέσεις εργασίας στη βιομηχανία -ακόμα και στον Τρίτο κόσμο, όπου το βιομηχανικό κεφάλαιο προσελκύεται από το κίνητρο της φθηνής εργασίας- δεν μπορούν να αυξάνονται τόσο γρήγορα όσο η συρροή των αγροτών μεταναστών στις πόλεις. Ως εκ τούτου παρατηρείται η γοργή αύξηση του πληθυσμού της εργατικής δύναμης που το κεφάλαιο δεν χρειάζεται, παρά το γεγονός ότι αυτή είναι εν αφθονία διαθέσιμη προς εκμετάλλευση σε μεγάλο αριθμό και με χαμηλούς μισθούς.

Στη μετατόπιση της εργατικής δύναμης από τη βιομηχανία σε θέσεις εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών κατά την περίοδο της μεταφορντικής παραγωγής πρέπει επίσης να προστεθεί ένα νέο φαινόμενο, το οποίο αντιστοιχεί στη χρόνια ανεργία των μεταναστών αγροτών που κατακλύζουν τα παγκόσμια αστεακά συγκροτήματα. Πρόκειται για τη δημιουργία μιας μάζας χρονίως ανέργων βιομηχανικών εργατών οι οποίοι δεν μπορούν να βρουν δουλειά για να αντικαταστήσουν αυτούς που έχασαν τη δουλειά τους εξαιτίας της αυτοματοποίησης ή της μετεγκατάστασης των εργοστασίων σε χώρες με χαμηλούς μισθούς (ή, όπως και να 'χει, βρίσκονται χωρίς δουλειές που να μπορούν να προσφέρουν ένα παρεμφερές βιοτικό επίπεδο). Σ' αυτή τη μάζα των μονίμως ανέργων βιομηχανικών εργατών, των οποίων η εργατική δύναμη δεν έχει καμία αξία για το μεταφορντικό κεφάλαιο, μπορεί τώρα να προστεθεί και ένα νέο κύμα εργα-

⁶ Το άρθρο αυτό είναι γραμμένο μερικά χρόνια πριν από την έναρξη της σημερινής οικονομικής κρίσης. Επομένως, οι συνέπειες στις οποίες αναφέρεται είναι σήμερα κατά πολύ μεγαλύτερες. (Σ.τ.Μ.)

τών στον τομέα των υπηρεσιών που οι εργασίες τους όλο και περισσότερο αυτοματοποιούνται ή «εξάγονται».

Έτσι, ακόμη κι αν η παραγωγή αυξάνεται, το κεφάλαιο δεν μπορεί να παράσχει εργασία σε μια συνεχώς αυξανόμενη μερίδα του παγκόσμιου πληθυσμού. Επιπλέον, αυτό δεν είναι απλώς το φαινόμενο ενός εφεδρικού βιομηχανικού στρατού που χρησιμεύει στην καθήλωση των μισθών. Αυτή είναι μια ανθρώπινη μάζα που έχει καταστεί ένα αφόρητο *βάρος* για το κεφάλαιο· μια μάζα που δεν μπορεί να καταναλώσει, δεν μπορεί να *πραγματοποιήσει* την υπεραξία που εμπεριέχεται μέσα στην πληθώρα των εμπορευμάτων που παράγονται, ακόμα κι αν αυτή πρέπει να διατηρηθεί και να ελεγχθεί έως ότου, ή αν και μόνο αν, το κεφάλαιο μπορέσει να την *χρησιμοποιήσει*.

Οι αλλαγές στην ταξική σύνθεση, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, είναι, επίσης, αναπόσπαστα συνδεδεμένες με αλλαγές στις ιδεολογίες και στον τρόπο υποκειμενοποίησης της εργατικής τάξης. Η ιδεολογία δεν θα πρέπει να θεωρείται –όπως τόσο συχνά συμβαίνει με τον «ορθόδοξο μαρξισμό»- ως αυταπάτη ή ως απλός φανακισμός· ως ένα τέχνασμα της άρχουσας τάξης προκειμένου να επιβάλλει τη βούλησή της στις τάξεις που αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης. Απεναντίας, η ιδεολογία είναι ένα σύμπλεγμα ιδεών, πεποιθήσεων και αναπαραστάσεων του κόσμου που διαμορφώνουν τον νου και τη *συμπεριφορά* ατόμων και κοινωνικών τάξεων. Υπό αυτή την έννοια, η ιδεολογία, ως μια φαντασιακή σχέση προς τις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις, είναι αδιαχώριστη από την ανθρώπινη δράση ή *πράξη* και έτσι δεν μπορεί να διαχωριστεί από την *πραγματική* ύπαρξη των ανθρωπίνων όντων. Η ιδεολογία, λοιπόν, προϋποθέτει ένα ανθρώπινο υποκείμενο -που δεν είναι το α-ιστορικό υποκείμενο της μεταφυσικής, το οποίο είναι δεδομένο εκ των προτέρων ως προς τις επιθυμίες, τις ανάγκες και τους σκοπούς του- αλλά ένα ιστορικό προϊόν ενός καθορισμένου συνόλου κοινωνικών σχέσεων παραγωγής,

πολιτικών σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας, κουλτούρας και ιδεολογίας. Η συγκεκριμένη *μορφή* με την οποία συγκροτείται το ανθρώπινο υποκείμενο, οι τρόποι υποκειμενοποίησής του, είναι τόσο ιστορικά μεταβλητές όσο και οι ίδιες οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής.

Με την τυπική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο ο νόμος της αξίας δεν παρέχει ακόμη ευθέως τις βάσεις για την υποκειμενοποίηση του εργάτη. Αντιθέτως, το κεφάλαιο απλώς παίρνει τον εργάτη έτσι όπως αυτός έχει υποκειμενοποιηθεί μέσα στον προκαπιταλιστικό κόσμο και προσθέτει μονάχα την πειθαρχία του εργοστασίου, τον επιστάτη και τον αστό στο ανθρώπινο υποκείμενο όπως το ανευρίσκει ιστορικά. Η μετάβαση στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο συνεπάγεται νέες μορφές υποκειμενοποίησης, στις οποίες εμπλέκονται άμεσα ο νόμος της αξίας και η ποσοτικοποίηση όλων των κοινωνικών σχέσεων. Ούτε οι προκαπιταλιστικές ιδεολογίες του στέμματος και του άμβωνα ούτε καν οι ειδικά προλεταριακές ιδεολογίες (οι οποίες συνδέονται με τις προκαπιταλιστικές ιδεολογίες του τεχνίτη και του *πολίτη*), αλλά οι ειδικά καπιταλιστικές ιδεολογίες διαμορφώνουν τώρα την αναπαράσταση του εργάτη για τον κόσμο. Στον εικοστό αιώνα, με την άνοδο του φορντισμού και την εποχή του διαρκούς πολέμου, δύο τρόποι υποκειμενοποίησης προσδένουν τον εργάτη στο κεφάλαιο και έχουν καταστεί ανυπέρβλητα εμπόδια για τους επαναστατικούς τρόπους υποκειμενοποίησης.⁷

⁷ Θέλω να διακρίνω τους τρόπους με τους οποίους ένα άτομο ή μια τάξη παράγεται ιστορικά ως υποκείμενο διαμέσου ενός συνόλου κανόνων, τρόπων συμπεριφοράς, τρόπων ύπαρξης και ιδεολογίας (υποκειμενοποίηση) από την ιστορική δυνατότητα με την οποία ένα άτομο ή μια τάξη μπορεί να διαμορφώσει αυτόνομα τους δικούς του τρόπους ύπαρξης, να δημιουργήσει ελεύθερα τη δικιά του κουλτούρα (υποκειμενικότητα). Η τελευταία, καθώς εξαρτάται από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, είναι ένα *δυναμικό* ανθρώπινης ύπαρξης, την οποία παρεμποδίζει ο καπιταλισμός, και ειδικά η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Η πραγματοποίησή της, λοιπόν, εξαρτάται από την επαναστατική ανατροπή ενός τρόπου παραγωγής που βασίζεται στον καπιταλιστικό νόμο της αξίας.

Πρώτον, το άτομο υποκειμενοποιείται ως *καταναλωτής*, που φαινομενικά είναι μια προέκταση του ατομικισμού του αστού. Αυτός ο τρόπος υποκειμενοποίησης είναι η ίδια η αντίθεση στον ατομικισμό, και πράγματι προϋποθέτει μια κοινωνική διαδικασία *μαζοποίησης*, στην οποία κάθε άτομο επιθυμεί διακαώς να καταναλώνει συνέχεια και που αποτελεί το τέλειο αντίστοιχο του φορντισμού, ο οποίος βασίζεται στην παραγωγή για την καταναλωτική αγορά. Δεύτερον, το άτομο υποκειμενοποιείται δι-αμέσου της *φυλετικής, εθνικής ή θρησκευτικής ταυτότητας*. Πρόκειται για τη διαμόρφωση μιας εθνικιστικής και ξενόφοβης *μάζας* μέσω της οποίας το υποκατάστατο της ικανοποίησης ενός αυθεντικού ανήκειν στην κοινότητα, που διακατέχει το σύνολο του πληθυσμού (συμπεριλαμβανομένης και της εργατικής τάξης), μπορεί να διοχετευτεί σε μίσος για τον Άλλον και σε πίστη προς το «έθνος» μας, τον λαό μας (και προς την άρχουσα τάξη). Με την αύξηση της μόνιμης *μάζας* ανέργων στην εποχή της αυτοματοποιημένης παραγωγικής διαδικασίας, η υποκειμενοποίηση του ανθρώπου ως καταναλωτή μετατρέπεται σε απειλή για το καπιταλιστικό σύστημα το οποίο στερεί τα *αγαθά* της καταναλωτικής κοινωνίας για μια ολόενα και μεγαλύτερη *μάζα* του πληθυσμού. Το πιθανότερο, επομένως, είναι ότι το κεφάλαιο θα στρέφεται όλο και περισσότερο προς τον *εθνικισμό* και την *ξеноφοβία* μέσα υποκειμενοποίησης της *μάζας* του πληθυσμού και προς *ρατσιστικές ιδεολογίες*. Τούτο σημαίνει ότι ο καπιταλιστικός πόλεμος θα προσλαμβάνει όλο και περισσότερο τη μορφή *φυλετικού πολέμου*, μια τάση που ήδη έγινε έκδηλη κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα και η οποία τώρα απειλεί να γίνει το πραγματικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του καπιταλισμού στον εικοστό πρώτο.

Οι ρατσιστικές ιδεολογίες και ο φυλετικός πόλεμος δεν θα πρέπει να ερμηνευτούν απλώς από την άποψη του *βιολογικού* ρατσισμού, τη μορφή που προσέλαβε, για παράδειγμα, στη ναζιστική Γερμανία, ή, σε μικρότερη κλίμακα, στον Πόλεμο του Ειρηνικού που διεξήγαγαν οι Ηνωμένες

Πολιτείες κατά της Ιαπωνίας, όπου οργιάζε ο βιολογικός ρατσισμός. Κάθε διακοπή στο συνεχές της ανθρώπινης ζωής, κάθε διάκριση που βασίζεται σε υποτιθέμενα *εγγενή* γνωρίσματα ή χαρακτηριστικά που αφορούν το έθνος, τη θρησκεία, την τάξη, το φύλο ή τον τρόπο ζωής μπορούν να παράσχουν την ιδεολογική δικαιολόγηση για την εξόντωση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Σε μια εποχή κατά την οποία η υποκειμενοποίηση βασίζεται όλο και περισσότερο σε εγγενείς ομαδικές ταυτότητες, στη *φυλή*, οι πόλεμοι που προκαλούνται από την ανταγωνιστική φύση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, οι αγώνες ζωής και θανάτου μεταξύ ανταγωνιζόμενων καπιταλιστικών συγκροτημάτων, θα εκδηλώνονται ολοένα και περισσότερο ως φυλετικός πόλεμος.

Η καταχθόνια «λογική» του καπιταλιστικού νόμου της αξίας έχει –στη φάση της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο- μετατρέψει σήμερα το μεταβλητό κεφάλαιο, τη ζωντανή εργασία, σε ένα υπολειμματικό στοιχείο της παραγωγής εμπορευμάτων και της διαδικασίας της συσσώρευσης. Έχει πραγματοποιήσει έτσι μια αποσύνδεση μεταξύ της δημιουργίας πραγματικού πλούτου και της λειτουργίας του νόμου της αξίας, ο οποίος στηρίζεται σταθερά στην εξαγωγή υπεραξίας από τη ζωντανή εργασία. Έχει, επίσης, κατ' αυτόν τον τρόπο καταδικάσει μια ολοένα αυξανόμενη μερίδα του παγκόσμιου πληθυσμού σε χρόνια ανεργία σε ένα παγκόσμιο σύστημα όπου το ίδιο το δικαίωμα στην κατανάλωση και στην επιβίωση καθορίζεται από την πληρωμή υπό τη μορφή μισθού ως αντάλλαγμα για την προσφορά εργατικής δύναμης. Εν ολίγοις, έχει καταδικάσει μια ραγδαία αυξανόμενη μάζα του παγκόσμιου πληθυσμού σε κατάσταση *ένδειας*, ακόμα κι αν η προοπτική του πραγματικού πλούτου για το πλήθος της ανθρωπότητας (μια ανθρώπινη κοινοτική ουσία)⁸

⁸ Όρος ιδιαίτερα προσφιλής στον Μαρξ, όταν αυτός αναφέρεται στην προοπτική της κοινωνικής απελευθέρωσης και ειδικά στην κομμουνιστική κοινωνία, και είναι μια από τις καίριες έννοιες στα πρώιμα κείμενά του. Ο όρος μπορεί να αποδοθεί ως «ανθρώπινη κοινότητα», «κοινοτικό είναι» ή «κοινοτική ουσία» του ανθρώπου. (Σ.τ.Μ.)

[Gemeinewessen]) έχει καταστεί μια αντικειμενικά μια πραγματική δυνατότητα ενώπιον της ιστορίας, υπό την προϋπόθεση ότι η υποδούλωση της ανθρωπότητας στη λειτουργία του νόμου της αξίας μπορεί να ανατραπεί.

Πώς το κεφάλαιο επιδιώκει να «διευθετήσει» αυτό το πρόβλημα που έχουν προκαλέσει οι ίδιοι οι νόμοι κίνησής του; Μια πιθανότητα είναι η αύξηση της εκμετάλλευσης εκείνων των στρωμάτων της εργατικής τάξης που εξακολουθούν ακόμη να απασχολούνται. Μια δεύτερη πιθανότητα είναι η συστηματική *καταστολή* της μάζας των ανέργων (και, κάτω από τις νέες συνθήκες της καπιταλιστικής παραγωγής, των μη δυνάμενων να εργαστούν): επανεγκατάσταση σε γκέτο, εγκλεισμός σε φυλακές, κήρυξη στρατιωτικού νόμου, τρομοκρατία κτλ. Ένας χειρισμός του προβλήματος –την απαρχή του οποίου βλέπουμε ήδη σήμερα– διατρέχει τον κίνδυνο πρόκλησης μιας μόνιμης κατάστασης εμφυλίου πολέμου και συνεχών κοινωνικών αναταραχών. Μια τρίτη πιθανότητα είναι η *εξόντωση* μαζών του πλεονάζοντος πληθυσμού και η κινητοποίηση κάθε λαού επί τη βάση του εθνικισμού σε μια σειρά καταστροφικών φυλετικών πολέμων. Αυτό που προβάλλει σήμερα στον ορίζοντα είναι το φάντασμα ενός τέτοιου οργίου εθνικισμού και φυλετικού πολέμου και εναντίον του οποίου οι επαναστάτες πρέπει να προετοιμαστούν.

Απέναντι σε μια τέτοια ζοφερή προοπτική μονάχα η ανάπτυξη της *συνείδησης* της εργατικής τάξης μπορεί να παράσχει μια επαναστατική εναλλακτική λύση. Ωστόσο, ακριβώς στο ζήτημα της συνείδησης ο μαρξισμός, ακόμα κι ο μαρξισμός της Κομμουνιστικής Αριστεράς, φαίνεται θλιβερά ανεπαρκής. Ο οικονομικός ντετερμινισμός και το σχήμα βάση-εποικοδόμημα, κατά το οποίο το εποικοδόμημα *καθορίζεται μονοσήμαντα* από τη βάση, είναι παρόντα ακόμα και στον Μαρξ (αν και όχι ως κυρίαρχη τάση). Αυτή η αντίληψη επικράτησε στον μαρξισμό της Δεύτερης Διεθνούς και διαμόρφωσε την οπτική της Τρίτης Διεθνούς καθώς επίσης και της Κομμουνιστικής Αριστεράς. Όσον αφορά το ζήτημα της συνεί-

δησης, αυτή η οπτική γίνεται αντιληπτή από τον «ορθόδοξο» μαρξισμό ως μια σχέση μεταξύ συμφερόντων και ιδεών, με τα συμφέροντα να γίνονται κατανοητά απλώς ως οικονομικά συμφέροντα (πρόκειται σχεδόν μια παρωδία του ωφελιμισμού του Μπένθαμ, σύμφωνα με την αντίληψη το οποίου η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από έναν στυγνό υπολογισμό ηδονής και πόνου) καθορίζοντας τις ιδέες των κοινωνικών τάξεων· εν ολίγοις, με τη συνείδηση να αποτελεί μια απλή *αντανάκλαση* των οικονομικών συμφερόντων. Το πρόβλημα, όπως έχει καταδείξει ευρέως η ιστορία της εργατικής τάξης στον εικοστό αιώνα, είναι ότι μέσα σε κρίσιμες περιστάσεις (οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, η μεγάλη ύφεση⁹, ο σταλινισμός, ο φασισμός, τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα) η εργατική τάξη δεν δρα με βάση τον ορθολογικό υπολογισμό των οικονομικών της συμφερόντων. Αν ήταν έτσι τα πράγματα, τότε ο καπιταλισμός θα είχε προ πολλού ανατραπεί, αφού η συνεχιζόμενη ύπαρξή του είναι, για το μεγαλύτερο μέρος του περασμένου αιώνα, μια ιστορία κοινωνικής οπισθοδρόμησης, κατά την οποία έχουν θυσιαστεί τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Το γεγονός ότι η εργατική τάξη μπόρεσε να κινητοποιηθεί από το κεφάλαιο *εναντίον* των συμφερόντων της καταδεικνύει ότι η συνείδηση δεν ανάγεται μοναχά στα οικονομικά συμφέροντα.

Ούτε αυτό το γεγονός μπορεί απλώς να ξεπεραστεί με την προσφυγή στην έννοια της «ψευδούς συνείδησης» για να εξηγηθεί η συμπεριφορά της εργατικής τάξης, όταν αυτή αποτυγχάνει να δράσει για τα δικά της συμφέροντα. Η σχέση μεταξύ συμφερόντων και ιδεών είναι διαλεκτική, κατά την οποία σε κρίσιμες περιστάσεις οι ιδέες ή η συνείδηση των κοινωνικών τάξεων έχουν έναν σημαντικό βαθμό αυτονομίας από τα οικονομικά συμφέροντα και μπορεί ακόμη και να παίξουν εκείνες τον καθοριστικό ρόλο. Πράγματι, η αποτυχία τόσων πολλών μαρξιστών να αντιληφθούν αυτό το γεγονός (με τις τεράστιες συνέπειές του) έχει ως αποτέ-

⁹ Πρόκειται για τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929. (Σ.τ.Μ.)

λεσμα οι επαναστάτες να έχουν στηρίξει για πάρα πολύ καιρό την παρέμβασή τους αποκλειστικά σ' έναν ορθολογικό υπολογισμό των οικονομικών συμφερόντων της εργατικής τάξης και δεν μπόρεσαν να κατανοήσουν το πλέγμα των παραγόντων που κινητοποιεί την τάξη. Αν οι επαναστάτες πρόκειται να αποκτήσουν επιρροή πάνω στην εργατική τάξη, η παρέμβασή τους πρέπει επίσης να εστιάζει στην ιστορική *μνήμη* της εργατικής τάξης, στις αναμνήσεις των ταξικών της αγώνων κατά του κεφαλαίου και παραπέρα στις αναμνήσεις των αγώνων όλων των τάξεων που αποτέλεσαν αντικείμενο εκμετάλλευσης κατά των άθλιων συνθηκών διαβίωσης στις οποίες τις είχαν ιστορικά καταδικάσει οι άρχουσες τάξεις. Αυτή η ιστορική μνήμη και τα όνειρα για έναν καλύτερο κόσμο, για την κοινότητα και μια για μια ανθρώπινη κοινοτική ουσία πρέπει να ενεργοποιηθούν, πρέπει να καταστούν ζωτικά στοιχεία στον αγώνα για την ανατροπή των όρων ύπαρξης του παρακμασμένου καπιταλισμού. Αποτελούν στοιχεία που δυνητικά μπορεί να παίξουν ουσιαστικό ρόλο στους επερχόμενους ταξικούς αγώνες και η απόρριψή τους από γενιές επαναστατών έχει αφήσει αυτό το πλούσιο πεδίο ιστορικής μνήμης να διαστρεβλωθεί και να χρησιμοποιηθεί από τις δυνάμεις της καπιταλιστικής αντίδρασης. Πράγματι, ως προς αυτό το κεφάλαιο είναι κατά πολύ μεγαλύτερος ειδήμων από τους επαναστάτες, οι οποίοι εξίσωναν κατά μέγα μέρος την ιστορική μνήμη με τον χώρο του ανορθολογικού. Υπάρχει ασφαλώς μια φεουδαλική-αστική, μια αντιδραστική διάσταση της ιστορικής μνήμης και καθήκον των μαρξιστών είναι να την αποκαλύψουν. Όμως υπάρχει επίσης και μια ζωντανή κουλτούρα, που παραμένει ακόμη ανεκμετάλλευτη, ένα απόθεμα που κληρονόμος του είναι ο μαρξισμός και το οποίο έχει δυνητικά να παίξει σημαντικό ρόλο στο επαναστατικό κίνημα. Οι ίδιοι οι επαναστάτες έχουν έναν σημαντικό ρόλο να παίξουν στη σφυρηλάτηση του δεσμού μεταξύ αυτού του πολιτιστικού αποθέματος και της ταξικής πάλης, έναν ρόλο όχι λιγότερο σημαντικό από τη διασάφηση των εγγε-

νών τάσεων της παραγωγής αξίας και της ιστορικής της τροχιάς ως συνεισφορά στην ταξική πάλη. Η ενεργοποίηση τέτοιων ιστορικών αναμνήσεων, αυτού του πολιτιστικού αποθέματος, δεν είναι παρά ένας παράγοντας στη διαδικασία επαναστατικής υποκειμενοποίησης που είναι αναπόσπαστο μέρος της δημιουργίας μιας κοινοτικής ουσίας. Είναι, επομένως, μια διάσταση του επαναστατικού αγώνα που οι μαρξιστές έχουν κατά μέγα μέρος αγνοήσει και στο οποίο πιστεύω ότι οι επαναστάτες πρέπει να δώσουν προσοχή αν θέλουν να συμβάλλουν στον αγώνα για την επανάσταση. Όλο αυτό το πλέγμα ζητημάτων, το οποίο συνδέεται με το φαινόμενο της ταξικής ανασύνθεσης στη σημερινή φάση της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, θα πρέπει να αποτελέσει κίνητρο για τη διεξαγωγή μιας συλλογικής συζήτησης μέσα στον χώρο των επαναστατών.

Mac Intosh

Πηγή: *Internationalist Perspective*, No. 42, Άνοιξη 2004

<http://internationalist-perspective.org>